

שירה יכולה / עמיר עקיבא סגל

"נפגשנו לראשונה ליד ספוריה, הלא היא ציפורי"

מושב קטן בגליל התחתון, על הרי נצרת - בין עמק יזרעאל לבקעת בית נטופה. אבל גם כפר ערבי בשם ספוריה שהיה קיים עד שתושביו נטשו אותו במהלך מבצע "דקל" ביולי 48'. כפר ערבי מרכזי וגדול שבראשו מצודה שבנייתה החלה בתקופת הצלבנים והושלמה בידי ד'אהר אל עומר. גם עיר יהודית שהיתה קיימת כבר לפני כשלושת-אלפים חמש מאות שנים. העיר שבה נחתמה המושנה ובה ישב הסנהדרין בראשות רבי יהודה הנשיא, העיר שנחרבה בפלמוס וארס, ואירחה לגיון רומי במהלך המרד הגדול. המקום שממנו יצאו גייסות הצלבנים בהנהגת גי דה-ליוניאן אל קרב קרני חיטין, בו ניצחו המוסלמים בהנהגת סלאח א-דין. העיר שכונתה בפי יוסף בן מתתיהו "פאר הגליל כלו" ועברי - המקום שבו נולדתי וגרתי.

ציפורי נזכרת כמה פעמים בכתבי יוסף בן-מתתיהו ובתלמוד. אך גם אוכזרים ספרותיים ושיריים של ציפורי וספוריה אפשר למצוא לא מעט - עתיקים ומהשנה האחרונה.

בספר **הבשורה על פי ישו** של ז'וה סראמגו מתואר ביקור של ישוע בעיר ציפורי שהחורבה בידי הרומאים לאחר פלמוס וארס ומירדתו של יהודה הגלילי, בתיאור קשה של אלימות בוטה - שבהחלט יכול להיות תואם לאירועים היסטוריים. שכן נצרת שבה חיו הוריו של ישוע סמוכה לציפורי - ואפשר להניח כי מרים או לפחות מי מהוריה הגיעו מציפורי. כעדות לכך, הכנסייה העתיקה במקום קרויה על שם חנה ויואכים - הוריה של מרים.

בשנת 85' פרסם חיים גורי מאמר בעיתון 'דבר' על הצעת אי-לחמה שהוצעה לראשי הכפר ציפורי על ידי גיורא זייד (בנו של אלכסנדר זייד) ועודד ינאי טרם מבצע דקל, הצעה שראשי הכפר סירבו לקבלה. בעקבות אותו סירוב הגיעה נטישת הכפר בהמשך (גורי טוען כי ההצעה ניתנה ממש לאחר הצבעת האו"ם בנובמבר 47', אך ייתכן שהוצעה דווקא בקיץ 48' טרם מבצע דקל).

על כריכת הספר **עשיו של מאיר** שליו מופיעה דמות "המונה ליוה של הגליל" - תמונת אשה המופיעה בפסיפס מפורסם שהתגלה בציפורי ובו תיאור תחרות שתייה בין הרקולס לדיוניסוס. אך עם כל הכבוד לפרוזה, כאן נדבר על שירה.

את המקאמה 'שני מסעות' הקדיש חיים גורי כשהאחרון זכה בפרס ביאליק בשנת 1974, על ספרו **מראות גיחזי**. "אתה הלא זוכה, נפגשנו לראשונה ליד ספוריה, הלא היא ציפורי." כותב גורי ומזכיר לו פגישה בשנת 44' בעת שהיו שניהם לחמי פלמ"ח צעירים. חפר מזכיר לגורי את המהלכים שבאו אחרי אותה פגישה: "וספוריה היתה ציפורי ושכב היו החברה ושפת ערב התמוגה בשפתינו/ ורצינו להיות בני-הארץ כמותם ולטוות מנהגיהם כמנהגינו/ וביאליק היה רחוק עם 'עיר ההרגה' שלו ועם 'על השחיטה' ועם העברית האשכנזית שלו, אשר נדמה כמו שמחננו בכלותה/ היה קיץ, שנת ארבעים וארבע ואל הציפור' מתה שם אלף מגי מיתה." כותב חפר וציפורי/ ספוריה הופכת דימוי לשאיפות הצבריות-עבריות של שני המשוררים, לישראליות המתחדשת כנגד הגלותיות של ביאליק, אשר עתה שניהם מאמצים חלקים ממנה, במקאמה שמסתיימת במילים: "אחר כך, בחורן, בעיר אחרת, כמו חור מן האין אל היש/ זכרתי משום מה את ספוריה וחנייה לילית בקצה השלף היבש/ ומשורר צעיר שלא ידע כי בדרכו את 'מראות גיחזי' יעבור דרך כל כך הרבה מגילות אש."

בתאריך 19.08.1948, חודש לאחר מבצע דקל, שבו השתלטו כוחות הצבא הישראלי על העיר נצרת ובמהלכו ננטש הכפר הערבי ספוריה, הופיע השיר 'אבא בא לו מנצרת' בעיתון 'משמר לילדים', שיר שכתבה חיה קופמן בת התשע-עשרה. "אבא בא לו מנצרת/ לחופשה קצרה/ וסיפר, סיפר לנור/ כל מה שקרה// שם, בדרך מציפורי/ בין כסי גבעות, דום רבצנו במחפורת// מצפים לאות// במרחק שקע הסהר/ רעם תותחים// - חברים - לחש הנער -/ אנו מניחים! -// הבקעה היתה רועדת/ נמוגים הרים/ גוף דרוך, היד על הדק/ אנו דהרים!// כך עלינו לנצרת/ עם הנץ חמה" -/ קשב רב הקשיבה ורד/ עד שנרדמה// טנק חלף, שקשוק שרשרת, הפלוגות אצות... ופתאום פתחה נצרת/ בתפילת חצות... פעמון הרים גבוה/ התפלל, הוחיל/ לשלוות ימים יבוא/ ולשלום-אחים."

חיה קופמן, המוכרת יותר בשם חיה קרמון-פרקש, נולדה בשנת 1919 ברוסיה ועלתה עם הוריה בשנת 1925. בנעוריה היתה חברת השומר הצעיר, ולכן פרסמה בעיתון 'משמר לילדים'. בהמשך עברה ללמוד באנגליה והגישה תוכנית רדיו על שירה עברית בשידורים העבריים של הבי-בי-

הכוללת של ספרו ברבר עולם המידודר אל סופו. אופיר נוטה לראות רק את האסונות ומתעלם מן ההישגים העצומים (מרעיים, חברתיים ואחרים) של האנושות דווקא בעשורים האחרונים. מי שהאזין לנאומו של אובמה באו"ם (24.09.14) יכול היה לרשום לפניו כמה מהישגים אלה. לפיכך אין ברירה אלא לומר כי יש משהו מוטה מלכתחילה בהשקפת עולמו של אופיר. מה שהוא מכנה, למשל, "אלימות אלוהית", יכנה המאמין באלוהים "צדק אלוהי". המילה "אלימות" כלל איננה מילה מקראית. זו מילה מאוחרת בעלת קונוטציה שלילית, שנועדה לצבוע את פעולות האל בגון שלילי. (בעיני המאמין האל איננו רק "קנא ונוקם", אלא גם "רחום ורב חסד"). באופן דומה, גם באפיונים האחרים שמייחס אופיר לשלטון החילוני "הצלה/הפקרה", "השגחה/אסון", הדגש בדרך כלל הוא על "הפקרה" לעומת "הצלה" ועל "אסון" לעומת "השגחה", כלומר על תארים שליליים בלבד. זו, לדעתי, טעות יסודית, ולא רק שלו אלא גם של כל ההוגים הביקורתיים-רדיקליים שהעולם נידון במשנתם מנקודת מבט חרד-צדדית למדי. שכן אילו צדקו במשפטם, היה כבר העולם מגיע מזמן אל סופו. למזלנו הוא עדיין כאן.

*

באמצע החדש שעבר הלכה לעולמה בארה"ב, לאחר מחלה קשה, המשוררת והמתרגמת ג'ניס רביבו לבית סילברמן והיא בת 65 שנים בלבד.

המשוררת ילידת בוסטון ארה"ב, עלתה לישראל בשלהי שנות ה-80. ראשוני שיריה בעברית פורסמו בעיתון 'דבר' בשנת 1984 בהמלצת חיים גורי. את ספר שיריה הראשון **זדה** (ספריית פועלים), ערך נתן יונתן ז"ל, שגם הפקיד בידיה לימים את תרגום שיריו לאנגלית (הופיעו בספר *Within the Song to Live*; 2005). ספר שיריה השני **תרגילי חיסוד** הופיע בהוצאת גוונים בעריכת עמוס לויתן בשנת 2000. ספר שיריה השלישי **אחרי העזריאלי לפני הקריה** הופיע בהוצאת כרמל ב-2004. כל שיריה (1984-2006), שירים חדשים וכן חטיבת שירים באנגלית *Zion by Itself* הופיעו בספר **זדה בציון** (גוונים 2007). שני ספרי שירה נוספים באנגלית ראו אור לאחר שובה לבוסטון. ג'ניס רביבו היתה יוצרת מקורית ומחוננת ששאבה משתי מסורות שיריות גדולות, העברית והאנגלית. אף שעשתה את ציון ארץ בחירתה, נותרה בה זרה, ואף ששבה לכתוב בשפה זרה, נותרה *Zion* מושא כתיבתה. עיקר שירתה הוא שירת אהבה נועזת, נואשת, אירונית וחכמה, שירה ניסיונית חודשנית, שהמצב האנושי - יהודי, ישראלי, נשי - נלכד בין שורותיה. שירתה זכתה לשבחים הביקורת ולהערכת קוראיה הרבים. אין ספק כי תחסר לכל מי שהכירה כיצרת נדירה וכאדם יוצא דופן. ג'ניס רביבו הובאה למנוחות בישראל. הותירה אחריה בת ובן. יהי זכרה ברוך.

ע"ל

של ציפורי, אל מצודת דהאר אל-עומר שעל ראש הגבעה ואל תחושת הגאולה של היהודי שעלה לישראל מרומניה ושב אל ארץ אבותיו. שלמה אהרון שימש זמן מה כרכז הביטחון של ציפורי ושומר השדות. הוא דיבר ערבית טובה ונהג לרכוב על סוסו כשהוא עוטה כפייה. על כך

"המונה ליוה של הגליל", פסיפס, ציפורי

כתב בשירו 'בשמירה בשדות ציפורי': "בשבילים קדומים בהריך, וליד מעיינות זכים/ בימיני השלח ובשמאלי משלח/ רסן לאצילה// חולף עם הרוח ליד המצודה, שייעד לך רבי יהודה, ולך רב הרשעה/ אל תראני ערב;/ זה אני בן ציפורי יהודי// עביה כאפייה ועקל, הם רק מלבושים."

שלמה אהרון נגע בכמה משיריו (שטרם פורסמו בצורה ממוסרת) ברור היהודי החדש שבא אל הארץ שהיתה לו בעבר, השתמש בציפורי כסמל לכך. כך בשיר ללא שם כתב: "נחל ציפורי נחל קדומים/ מתפתל

בין בוסתני דימונים/ ספר לנו רח/ על בני הגליל של או/ ראה אותנו היום יפים/ וגאים"; כך גם בשיר 'ציפורי של היום' המסתיים במילים: "הפעם את לנו לעולמים/ כמו ירושלים/ ציפורי של יער, מערות ומים."

בספרה של גלית חזן-רוקם **ציפורי: ארבעים חסר אחד שירי הייקו בינטיים מן הגליל, ושיר (עם עובד, 2002)** סדרת שירי הייקו באה לתאר אירועים, מקומות ותחושות מהגליל; את צליבת ישוע בשיר אחד, בריחת רבי מאיר לכבל באחור העיר המקראית סוסיא ששכנה אל שפת הכנרת בשיר נוסף; ציפורי מופיעה בשם הספר והפסיפסים העתיקים שנמצאו בה נרמזים בשירים כמו: "אבן לצד אבן/ צלע בצלע/ קם לתחיה הפסיפס" ואז השיר: "ברצפת בית הכנסת/ אל השמש דהר/ אל השקיעה". על כל הספר נחה רוח של חזרה אל עבר - מקרא, תלמוד, נוצרי, היסטורי - שאפשר לראות בשיר ההייקו: "אחרי אלפים שנה/ מצאו את הקלמוס/ גם הוא לא". בשיר 'ציפורי' (**כתב יתדות, הוצאת פרדס, 2014**) מתאר דניאל באומגרטן ביקור בציפורי - חיפוש אחר שירי הכפר הערבי ספוריה שתוצאתו: "מְצָאנו אֶת עֲצֵמְנוּ בְּפִסְפֵּס, וְדִקְדִים" כשהוא מרמז כנראה אל הפסיפס שבו מתוארת תחרות השתייה בין דינוסוס להרקולס - בוילה ששוחזרה באתר העתיקות של חורבות העיר העתיקה ציפורי - הסמוך למושב. השיר מבלבל למדי ומשקיע מאמצים רבים יותר בתיאור אהבה של המשורר לאהובו, ההופכת את ציפורי רק לרקע לסיפור רומנטי-אסקפיסטי. אך יאמר לזכותו של באומגרטן כי הוא מאזכר הן את העיר העתיקה ציפורי והן את הכפר ספוריה.

אך עם כל הכבוד להיסטוריה הפואטית של ציפורי - המקראית, הערבית, המושב, השיר הראשון שהכרתי המספר על ציפורי, מגיע ממקומות פחות פואטיים משאר השירים שנסקרו כאן. כחניך בתנועת בני המושבים היה "המנון המושב" מושר בפי הילדים. מי המציא את השיר? אין לי מושג. מהיכן הלחן? לא יודע. האם השיר הזה הושר גם ביישובים אחרים בשינוי שם היישוב? יכול להיות, היו שטענו בדיוק כך. והנה השיר: "השמש שוב יוקדת ומכה על הפנים/ ארוכה הדרך אך אנחנו ממשיכים/ אותנו לא ירתיעו לא ברק ולא סופה/ אך אם זה קצת קשה פה/ השד הוא לא נורא/ ציפורי צועדת/ בלי מכשולים ומעצורים/ הניפו הדגל/ כי אנו תמיד הראשונים." ♦

סי. היתה חברה במפ"ם, ועברה עם קבוצתו של משה סנה אל מק"י. שיריה פורסמו לפיכך בעיתונים 'משמר לילדים', אחר כך 'על המשמר' ואחר כך 'קול העם' - שבו שימשה גם כחברת מערכת.

חיה קרמון-פרקש נישאה לביוולוג האמריקאי רוברט פרקש, שהיה חבר המפלגה הקומוניסטית האמריקנית, הגיע לישראל לאחר שנרדף על ידי המערכה שניהל הסנטור מקארתי בארה"ב, כאן הצטרף למק"י. קרמון נפטרה בשנת 1960, בגיל 42. בשנת 1971 יצא לאור מבחר משיריה בשם **לבעור תמיד: מבחר שירים (תרבות לעם, 1971)** שנערך בידי ועדה שאחד מחבריה היה אלכסנדר פן.

המשורר טהא מוחמד עלי נולד בשנת 1931 בספוריה, ובגיל שבע-עשרה נטש יחד עם משפחתו את ספוריה ללבנון. לאחר מכן עבר אל העיר נצרת ובה חי עד למותו בשנת 2011. טהא מוחמד עלי היה בעל חנות, פעיל פוליטי (במק"י וברק"ח) ומשורר מוערך. שירו 'החבל של סבחה' הוא תיאור מורכב של הזיכרון אל ספוריה. דרך זיכרון הפרה סבחה שאותה נאלצו לשחוט, נזכר המשורר בהוי הכפרי המאוחד, בקשיים ובוזיכרונות הטובים, ובעיקר מבכה את העובדה שעזב את "הכפר". השם "ספוריה" לא נזכר שם - אך סביר שמדובר בשיר שיש בו נגיעה אוטוביוגרפית ולפיכך הקשר לכפר הערבי משתמע.

שירו של טהא מוחמד עלי 'לא יוצאים' מתאר את הזמן בטרם נטשו את ספוריה תושביה המוסלמים. תיאור של חרדה עולה בשיר: "וכלם בחרן מגיפים את היציאות/ מברכים את הרוח/ מתפללים ומבקשים מאלוהים הכל-יכול/ שנמות" (בתרגום אנטון שמאס). את שיריו אלו של טהא מוחמד עלי ניתן למצוא בספר **שירים המאגד רבות מיצירותיו ויצא בהוצאת אנדרלוס ובתרגום אנטון שמאס**.

לספוריה חשיבות רבה בציבור הערבי-ישראלי והיא סמל משמעותי לכפר מוסלמי שננטש ועליו קם יישוב יהודי. קל לראות זאת אצל משורר יליד הכפר, אך ניתן לראות זאת גם אצל המשורר מוראן מחזיל, ששיר המוקדש לספוריה מופיע בספרו **בתי שיר שהשירים שכחו איתי שיצא בערבית וכן באספה הרד-לשונית שתיים (כתב, 2014)** שם תורגם בידי חנה עמית-כוכבי: "בכפר ספוריה/ מאחורי חורשת האורנים/ התאנים עורן נותנות פריין/ דע זאת, בעליהן שבנצרת."

ייתכן שיש כאן רמז לטהא מוחמד עלי שעבר מספוריה לנצרת, אך יש לזכור כי רבים מתושבי ספוריה עברו לנצרת, רבים מהם תושבי שכונת ספורה בנצרת. גם התמה לפיה ספוריה עדיין בבעלות תושביה הערבים חוזרת בשיח הציבורי. לא פעם ולא פעמיים הגיעו תושבי ספוריה לשעבר, או צאצאיהם, למושב ציפורי כדי לטעון לבעלות על שטחים שונים.

בתקופת ההמתנה בטרם מלחמת ששת הימים החליטו תושבי עילות (כפר ערבי שכן לציפורי) בהחלטה קיבוצית על חלוקת משקי המושב בין כמה ממשפחות הכפר, חלקם אף הודיעו על כך לתושבי מושב ציפורי. בסרט התיעודי "פעם נכנסתי לגן" של אבי מוגרבי, מקיים מוגרבי סדרת שיחות על "המצב" עם עלי אל-אזהרי ועם בתו יסמין. באחת הסצנות בסרט מצביע אל-אזהרי על שטח משטחי המושב ואומר כי שם היה ביתו ושם נולד. אינני יודע היכן באמת נולד אל-אזהרי, אך אני יודע כי ביתו לא היה בשטח שעליו הצביע, הנמצא סמוך לבית הודי ואני קשור אליו והוא קשור אלי במיוחד. כך, הקשר אל ספוריה קיים, השאיפה לשוב קיימת גם היא, והעובדות פעמים רבות מעורפלות או מעוותות - בכוונה או בטעות.

תושב ציפורי נוסף שכתב על המושב הוא שלמה אהרון. אהרון שימש כלוחם מג"ב ונפל באסון צוד הראשון, כאשר התמוטט בניין הממשל הצבאי הישראלי בצורה באסון זה נהרגו 91 איש, מתוכם 34 לוחמי מג"ב ושלמה אהרון ביניהם, עשרה ימים לפני שאמור היה להשתתף בחידון התנ"ך וכשעמל על רומן היסטורי על ציפורי שלא הושלם. לאחר המלחמה נקבר בבית הקברות בציפורי, ועל קברו חקוקות מילות אחד משיריו: "בארץ זבלוך מעל בית נטופה/ סנהדרין משנה ותלמוד יפה/ אשרי שזכו לראותה בזה הרוח/ ההר המצודה וריח המור" במילים המתייחסות אל עברה העתיק